

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ В УКРАЇНІ

Аналізується сучасний стан ы перспективи розвитку вітчизняної післядипломної освіти практичних психологів.

Ключові слова: практичний психолог, післядипломна освіта, професійний розвиток, психологічний супровід

Постановка проблеми

Вступ. Однією з основних тенденцій сучасної післядипломної освіти в Україні є перехід від її дидактико-методичної спрямованості, забезпечення компенсаторної функції до підвищення професійної компетентності та професійного й особистісного розвитку фахівців. Це виявляється й у новій психологічній трактовці терміну «післядипломна освіта» порівняно з терміном «підвищення кваліфікації». Як зауважує В. Слободчиков, метафорично освіту можна трактувати як творення образу Людини в індивіді, тобто як її здатність до саморозвитку крізь засвоєння цінностей культури та створення її нових предметних форм. У такому розумінні післядипломна освіта фахівців має дві характеристики: просторову та часову. Перша передбачає можливість перетворювати будь-яку ситуацію в освітню, якщо вона створює умови для саморозвитку, самореалізації особистості; вона починається там, де «відбувається зустріч Вчителя та Учня, де вони сумісно розпочинають її проектувати та будувати». Часова характеристика визначає стадійність, цілісність, життєвість процесу саморозвитку, самоорганізації особистості. У цьому контексті головною функцією післядипломної освіти є розвивальна функція, яка забезпечує створення оптимальних умов для гармонійного існування професійного й особистісного «Я» фахівця.

Отже, головним завданням сучасної післядипломної освіти практичних психологів як фахівців, які не тільки реалізують цю розвивальну освітню функцію, а й самі потребують професійної підтримки, — є впровадження психологічного супроводу — цілісної технології, спрямованої на превенцію негативних наслідків їхнього професіогенезу [1].

Професійна діяльність практичного психолога пов'язана з постійними ситуаціями невизначеності, а відтак, — психічного напруження, потребує від фахівця беззупинної роботи над собою, спрямованої на активізацію професійного мислення, рефлексивних механізмів, саморегуляції, самокорекції [2].

Проте на сьогодні професійна підготовка психологів у вітчизняній вищій школі не передбачає формування та розвиток у майбутніх фахівців цих вкрай важливих професійних якостей, а ефективність як їхньої професійної діяльності, так і особистісного та професійного розвитку залежить передусім від внутрішніх особистісних резервів, потреби у саморозвитку, загальної психологічної культури тощо. Отже, особливого значення набуває післядипломна освіта, яка завдяки розвивальній, стимуляційній, кординаційній та іншим функціям у межах парадигми психологічного супроводу має забезпечити досягнення психологами особистісної та професійної зрілості [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми розвитку сучасної вітчизняної післядипломної освіти (В. Олійник, В. Семиченко, Н. Протасова, Л. Набока та ін.) дає можливість визначити такі її змістовні компоненти:

- аксіологічний як осмислення методологічних засад нової гуманістичної парадигми та вибір особистісно-значущої системи ціннісних орієнтацій;
- когнітивний, під яким мається на увазі збагачення освітнього простору фахівця новітніми загальнонауковими та спеціально науковими знаннями щодо розвитку людини, культури, природи, суспільства;

- діяльнісно-творчий, завданням якого є сприяння формуванню та розвитку креативності особистості, здатності до самореалізації в професійній діяльності;
- рефлексивний, під яким розуміється сприяння всебічному гармонійному розвитку особистості, активізація тих властивостей та професійних якостей, які б забезпечили її успішне самопізнання, самовдосконалення та самоактуалізацію.

Майже у більшості праць вітчизняних науковців, які присвячені проблемі оновлення, реформування системи післядипломної освіти зазначається про зміни акцентів, перехід з накопичення теоретичної професійної інформації, знань, які дуже швидко втрачають свою цінність й застарівають, до розвитку системи професійних якостей фахівця, підвищення його життєвої компетентності. Але усвідомлення необхідності зміни змісту та форми системи післядипломної освіти ще не досягло достатнього рівня реалізації, що виявляється у традиційності, негнучкості, статичності її компонентів.

Отже, *метою* статті є визначення особливостей розвитку вітчизняної післядипломної освіти практичних психологів.

Виклад основного матеріалу

Аналіз особливостей післядипломної освіти психологів різних країн світу дає змогу зазначити, що, незважаючи на значні відмінності змісту, форм, напрямів та обсягу післядипломної підготовки фахівців психологічної сфери у європейських, американських, канадських, австралійських та інших системах освіти, важливе місце у всіх них займає професійно-особистісна підтримка розвитку психолога [4].

Так, у більшості країн світу післядипломна освіта психологів має декілька напрямів, або програм. Перша програма — дослідницька, що передбачає додаткову до вищої освіти підготовку у науковій сфері. Її результатом є отримання психологом ступеня магістра психології або доктора філософії. Друга програма післядипломної освіти психологів — професійна практична — спрямована на розвиток професійної компетентності фахівця у сфері прикладної психології. Ця програма, у свою чергу, має три основні форми реалізації. Перша передбачає отримання психологом додаткової спеціалізації, наприклад, клінічної або організаційної психології. Спеціальні програми практичної підготовки психологів тривають протягом декілька років (від одного до трьох років у багатьох країнах світу), по завершенню яких психолог отримує відповідний сертифікат, що надає йому право на професійну діяльність у вузькій сфері діяльності [5].

Ця форма післядипломної освіти психологів є дуже розвиненою та затребуваною, незважаючи на те, що нині у багатьох країнах Європи отримання базової психологічної освіти вже передбачає освоєння фахівцем вузької кваліфікації. Так, наприклад, у Фінляндії, Швеції, Бельгії та інших країнах п'ятирічний термін навчання у вищих навчальних закладах із самого початку передбачає спеціалізацію в однієї сфері психології (клінічної, педагогічної, організаційної, психології розвитку). Студенти-психологи Австрії, Іспанії, Італії, Німеччини, Португалії, Швейцарії та інших країн протягом перших трьох курсів здобувають загальну психологічну освіту, а далі — на четвертому та п'ятому курсах — вузьку спеціалізацію. Отже, зарубіжна післядипломна освіта практичних психологів покликана створити умови для глибшої спеціалізації фахівця завдяки диференціації та індивідуалізації програм підготовки [6].

Друга форма післядипломної освіти практичних психологів дає змогу фахівцю отримати ступінь магістра або доктора психології. Підготовка психологів за цим напрямом зорієнтована на психологічну практику, на оволодіння фахівцями прикладних професійних знань і вмінь у певній сфері професійної психологічної діяльності. При цьому ступінь доктора психології присуджується, на відміну від доктора філософії, за значний внесок, значні практичні досягнення у сфері психології.

Третя форма професійної практичної програми післядипломної освіти психо-

логів передбачає проходження фахівцями курсів підвищення кваліфікації у формах майстер-класів, авторських курсів і програм, науково-практичних конференцій та ін. За своєю тривалістю та формою вони можуть бути: 1) короткострокові онлайн-курси (терміном від 10 до 15 тижнів); 2) тривалі інтерактивні курси за дистанційною формою (терміном від 15 тижнів); 3) професійні тематичні курси за дистанційною формою навчання. Причому всі форми курсів підвищення кваліфікації відбуваються як у дистанційному, так і очному режимах, відсоткове відношення яких залежить від спеціалізації курсу.

Необхідно зазначити, що ця форма, на відміну від двох попередніх, у науковій літературі та на сайтах зарубіжних університетів, що забезпечують післядипломну підготовку та перепідготовку психологів, висвітлена значно менше. Проте вивчений досвід функціонування курсів підвищення кваліфікації психологів США, Канади, Британії, Франції та Німеччини дає змогу стверджувати, що всі програми післядипломної освіти психологів забезпечують не тільки розвиток когнітивної та конструктивної складової їхньої професійної компетентності, а й завдяки обов'язкової участі практичних психологів у спеціалізованих майстер-класах, тренінгових марафонах, супервізії та інші спрямовані на розвиток тих професійних та особистісних якостей, що надають можливість долати негативні наслідки професійної діяльності фахівців, є психологічним захистом від професійних деформацій та деструкцій. Післядипломна освіта психологів у зарубіжних країнах будується, передусім, на основі накопичувального, кредитно-модульного підходу й передбачає орієнтацію на обов'язкову кількість балів-кредитів, які фахівець має отримати на шляху власного професійного розвитку та самовдосконалення й які свідчать про його успішність [6].

У російській післядипломній освіті особлива увага приділяється умовам подолання зовнішніх обмежувачів розвитку професійної компетентності психологів, до яких вчені відносять: деструктивне оточення та негативний вплив на особистість; відсутність професійних контактів, професійного прийняття; авторитарний контекст, що оточує фахівця; необхідність реалізації професійних ролей, які не відповідають індивідуальним особливостям та здібностям. Післядипломна освіта в цілому та психологів, зокрема, на думку багатьох російських науковців (М. Батурін, Л. Траїліна та ін.), повинна забезпечити проживання фахівців не у просторі цих обмежувачів, а у площині самореалізації себе як особистості самодостатньої та унікальної. Для цього в процесі підвищення кваліфікації практичних психологів мають бути актуалізовані такі психологічні механізми, як внутрішній діалог — реалізація діалогічної внутрішньої позиції та перетворювальні копінг-стратегії захисної поведінки, що забезпечується варіативними тренінговими програмами, семінарами-практикумами, ігровим моделюванням та ін. Варто підкреслити, що найважливіше місце в системі російської післядипломної освіти психологів займають провідні вищі навчальні заклади, які, окрім функції професійної підготовки майбутніх фахівців, мають і завдання їхньої неперервної освіти протягом усього професійного буття. Значне місце у післядипломній освіті російських психологів займають різні професійні співтовариства, психологічні методологічні школи, особливо Московська, Санкт-Петербурзька, Ярославльська.

Сучасний стан розвитку післядипломної освіти практичних психологів в Україні характеризується, на нашу думку, визначальною спрямованістю на розвиток їхньої когнітивно-конструктивної складової професійної компетентності, тобто на розширення спектру професійних знань і умінь психологів. За результатами здійсненого нами аналізу навчальних планів і програм курсів підвищення кваліфікації практичних психологів інститутів післядипломної освіти різних регіонів України, більше за 90% обсягу навчального часу курсової підготовки відводиться на лекційні та практичні заняття, причому останні проводяться за традиційними для вищої школи методами. Майже відсутні на курсах підвищення кваліфікації практичних психологів активні методи, що активізують професійну мислєдіяльність фахівців, їхню професійну самоорганізацію:

тренінги, балінтовські групи, рефлепрактики, організаційно-діяльнісні ігри та ін. [7].

Це не є неприродним як для вітчизняної професійної і післядипломної освіти, так і для психології професійної діяльності. Адже, розглядаючи методологічні засади психологічного забезпечення професійної освіти, професійного становлення та розвитку особистості, можна визначити два підходи. Перший, так званий допомагаючий підхід, який є похідним від технології (або, як деякі автори називають, парадигми) психологічної допомоги, і передбачає домінування корекційно-відновлювального виду діяльності психолога. Тобто, психологічне забезпечення професійної діяльності та професіогенезу фахівця спрямоване на подолання негативних психологічних явищ, надання психологічної допомоги клієнту, який вже має певну психологічну проблему.

Другий — методологічний підхід — це підхід психологічного супроводу, що ґрунтується на домінуванні превентивної діяльності психолога, на створенні такого розвивального середовища, в якому унеможливорюється виникнення та розвиток негативних професійно-особистісних утворень. Це досягається завдяки системі організаційних, діагностичних, навчальних і розвивальних заходів, що забезпечують формування орієнтаційного простору професійного й особистісного розвитку фахівця, відповідальність за дії в якому він несе сам (Е. Зеєр, Е. Симанюк, О. Тришина та ін.).

Результати здійсненого нами дослідження особливостей сучасного стану розвитку післядипломної освіти практичних психологів в Україні, яке відбувалось у межах Всеукраїнського проблемного семінару «Науково-методичний супровід розвитку професійної компетентності практичних психологів у системі післядипломної освіти» (Запоріжжя, Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, листопад 2011 р.) за участю близько 1560 науковців і практиків у галузі психології 8 країн світу (Швеція, Бразилія, Польща, Словаччина, Фінляндія, Молдавія, Росія, Україна), дають змогу стверджувати, що майже 92% вітчизняних фахівців зі стажем професійної діяльності від 3 до 32 років вважають за необхідне її суттєву модернізацію. Це, передусім, стосується змісту курсів підвищення кваліфікації. Так, близько 84% опитаних зауважили про необхідність спрямування курсової підготовки на: профілактику та корекцію професійних деформацій, сприяння особистісному розвитку практичних психологів, отримання вузької професійної спеціалізації. Близько 30% учасників семінару відзначили як обов'язкове корегування змісту курсової підготовки у напрямі розвитку професійних якостей, професійної самоорганізації, професійного мислення, тощо.

Крім того, 96% опитаних зазначили про обов'язковість проходження практичними психологами балінтовських груп (груп професійної взаємодопомоги), супервізії у процесі курсової підготовки. Адже на першому місці серед протипоказань до професійної діяльності психолога, на думку учасників семінару, є психічне нездоров'я, низький рівень саморегуляції, емоційна нестабільність, егоцентрованість.

Цікаві дані були отримані щодо дистанційної форми проходження курсів підвищення кваліфікації практичних психологів: близько 80% опитаних вважають онлайн-курси неефективними, надаючи перевагу контактній, очній формі, в якій, насамперед, можливо отримати досвід тренінгової, консультативної, корекційної роботи. І тільки 10% опитаних надають можливість існуванню онлайн-курсів для психологів у майбутньому в контексті очно-дистанційного навчання.

Про ефективність вітчизняної післядипломної освіти практичних психологів яскраво свідчать і такі отримані під час дослідження дані: 99% опитаних фахівців різних регіонів України не відносять себе до жодного професійного співтовариства й не брали участі у жодному професійному конкурсі; 20% практичних психологів не змогли зазначити власну професійну спеціалізацію, близько 40% не відносять себе до жодної психологічної парадигми. Про рівень розвитку професійної самосвідомості та системності мислення свідчать і такі дані: майже 25% психологів не змогли не тільки схарактеризувати, а й назвати жодної школи практичної психології, жодної психологіч-

ної парадигми, у межах якої вони працюють, незважаючи на те, що 48% опитаних мають базову вищу освіту зі спеціальності «Практична психологія», 27% є фахівцями вищої категорії та 49% — фахівцями 1 категорії, 35% вже більше 10 років працюють фахівцями психологічних служб системи освіти і науки, охорони здоров'я, соціального захисту населення, внутрішніх справ [8].

Отже, для реалізації психологічного супроводу професійного розвитку практичних психологів у системі післядипломної освіти необхідним, на нашу думку, є таке.

По-перше, коригування змісту (навчальних планів і програм) курсів підвищення кваліфікації завдяки вже достатньо вивченим у психологічній науці закономірностям професійної діяльності та професіогенезу фахівців сфери практичної психології, що передбачає запровадження активних розвивальних методів, тренінгових технологій, груп професійної взаємодопомоги та ін. Це, у свою чергу, потребує перегляду вимог до фахівців, які забезпечують курсову підготовку психологів, гармонізацію академічної та практичної складової навчального змісту. Адже з 144 годин аудиторної роботи 4-х тижневих курсів підвищення кваліфікації практичних психологів на спецкурси, які і є формою тренінгових занять, приділяється лише 32 години, а професійна практика взагалі розраховується, виходячи з 4-х годин (за навчальним планом КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР).

По-друге, — створення рефлексивного середовища в процесі курсової підготовки практичних психологів, що передбачає: 1) співвіднесеність з реальною професійною практикою, культивування спеціальним чином організованої рефлексії професійної діяльності, що допомагає максимально ефективно здійснювати перенос отриманого рефлексивного досвіду у професійній та освітній сфері; 2) нівелювання статусних бар'єрів, що дає змогу вийти за межі формального лекційного подання матеріалу та надає можливість генеруванню нових, інноваційних ідей без страху критики та покарання за помилку; 3) взаємододатковість та взаєморозвиток інтересів та можливостей як психологів-слухачів, так і психологів-викладачів, що забезпечує поглиблене сприйняття та прийняття ідей один одного, розвиток здатності акумулювати не тільки свій власний досвід, а й досягнення групи в цілому, що створює простір для саморозвитку як в особистісно-комунікативному, так і професійно-кооперативному планах; 4) цілісність та інноваційність у побудові рефлексивного середовища, що створює позитивний психологічний мікроклімат, який допомагає кожному слухачу курсів максимально розкрити власні потенції та їх успішно розвивати; 5) систематичну активізацію та розвиток різних типів і видів рефлексії: інтелектуальної та особистісної, перспективної та ретроспективної, кооперативної та комунікативної.

По-третє, — забезпечення міжкурсого періоду підвищення кваліфікації практичних психологів, що передбачає залучання фахівців до участі у науково-практичних конференціях, проблемних семінарах, майстер-класах, авторських програмах та інших як в очному, так і в дистанційному режимі, які сприятимуть не тільки розвитку (поглибленню, вдосконаленню) їхніх професійних знань і вмій, а й розвитку професійних якостей, що забезпечать профілактику та подолання професійних криз і їх негативних новоутворень, забезпечать підтримку професійної мотивації, розвиток професійної самосвідомості. Важливим для ефективного психологічного супроводу професійного супроводу професійного розвитку психологів є їхнє залучення до професійних співтовариств, діяльність яких і передбачає залучення провідних науковців та практиків з метою розширення та поглиблення професійних знань фахівців, опанування ними новими психологічними практиками, активізація розвитку професійної ідентичності, забезпечення професійного та соціального захисту.

По-четверте, — надання можливості практичним психологам вчасно отримувати професійну консультативну допомогу суміжних фахівців (психотерапевтів, неврологів, психіатрів) та «психологів» з метою вчасного відпрацювання професійних та особистісних проблем.

По-п'яте, — удосконалення технології атестації практичних психологів, яка має включати не тільки оцінку відповідності фахівця посаді (що зазначено у посадових обов'язках), оцінку його професійних знань і професійних умінь, які зазначені в тариф-

но-кваліфікаційній характеристиці й відображають, знов-таки, когнітивно-конструктивну складову професійної компетентності, а й оцінку його професійної придатності, тих професійних якостей та особистісних властивостей, що забезпечують успішну професійну діяльність та професіогенез фахівця.

Висновки

Отже, саме психологічний супровід як методологія сучасної української післядипломної освіти психологів має всі ресурси як для підвищення якості професійної діяльності фахівців, так і для гармонізації їхнього професійного та особистісного розвитку, зниження негативного впливу праці, активізації механізмів самозбереження, самовдосконалення, подолання зовнішніх та внутрішніх обмежувачів саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов О. С. Основы методологического мышления / О. С. Анисимов. — М. : Наука, 1989. — 214 с.
2. Володарская И. А. Система подготовки психологов в США / И. А. Володарская, Н. М. Лизунова // Вестник Московского государственного университета. — 1989. — № 3. — С. 50–62. — (Серия «Психология»).
3. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. — М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. — 752 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития / Э. Ф. Зеер. — М. : Академия, 2007. — 240 с.
5. Карандашев В. Н. Методика преподавания психологии: учеб. пособие / В. Н. Карандашев. — СПб. : Питер, 2005. — 250 с.
6. Карандашев В. Н. Преподавание психологии: опыт международного исследования и перспективные проекты сотрудничества / В. Н. Карандашев // Психологический журнал. — 2001. — Т. 22. — № 2. — С. 86–89.
7. Соколова Е. Е. Психология на распутье: какая методология нужна современной психологии? // Методология и история психологии. — 2008. — Т. 3. — Вып. 3. — С. 25–42.
8. Сыманюк Э. Э. Психология профессионально-обусловленных кризисов / Э. Э. Сыманюк. — М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. — 320 с.

Гура Т. Е.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ В УКРАИНЕ

Анализируется современное состояние и перспективы развития отечественного последипломного образования.

Ключевые слова: *практический психолог, последипломное образование, профессиональное развитие, психологическое сопровождение.*

Gura T. E.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF POSTDEGREE EDUCATION OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS IN UKRAINE

In article the analysis of a current state and prospects of development of domestic postdegree education is carried out.

Key words: *practical psychologist, postdegree education, professional development, psychological support.*